

שלבבים שונים בקידושין ובגירושין הדורשים שני עדים

א. שיטת הרמב"ם בעדות שטר קידושין¹

הרמב"ם (אישות פרק ג הל' ג) כתב:

[ואם קידש בשטר כותב על הנייר או על החרס או על העלה ועל כל דבר שירצה הרי את מקודשת לי או הרי את מאורסת לי וכל כיוצא בדברים אלו ונותנו לה בפני עדים.

דהיינו], בקידושי שטר סגי גם על דבר שיכול להזדיין אי מוסרו בפני שני עדים, וזה פשוט, שכיוון שיש כאן עדי מסירה סגי גם על דבר שיכול להזדיין. אולם לא הביא דסגי בעדי חתימה ולא בכתב בכתב ידו. ועמד בזה ב"לחם משנה" שם.

ונראה לכאורה דהא דהשמיט כתב בכתב ידו, דבזה נראה דהיה כשר גם בדבר שיכול להזדיין, שהרי כתב ידו שלו אי מזויף יכירו, ומשמע דפוסל כמו הרשב"א (יבמות לא: ד"ה הא)².

אכן, מה שלא הזכיר חתימת ידי עדים יש לומר דלא מצי הכא לכותבו, שהרי בזה אם יכול להזדיין אין לסמוך על עדי חתימה. ויש לומר דסמך בזה על מה שכתב להכשיר בעדי חתימה בדיעבד בגירושין (פרק א הל' טז), דהיא כשיטת הרי"ף (גיטין מז: מדפי אלפס), דגם לרבי אלעזר [שסובר שעדי מסירה הם הכותרים (גיטין ב:) ובכל אופן מודה שגם] כשר בעדי חתימה.

ובזה יובן ש[הרמב"ם] הוצרך לסברא [מדוע צריך עדים בגט] (גירושין פרק א, הל' יג):

[ומנין שיתנונו לה בפני עדים, הרי הוא אומר "על פי שנים עדים או שלשה עדים יקום דבר", ואי אפשר שתהיה זו היום ערוה והבא עליה במיתת בית דין ולמחר תהיה מותרת בלא עדים. לפיכך, אם נתן לה גט בינו לביתה, ואפילו בעד אחד – אינו גט כלל.]

כי לריטב"א (קידושין סה: ד"ה התם) אפשר לומר שהוקשה יציאה להויה, אף-על-פי דיציאה אין חב לאחרני [ולכן צריך עדים גם בגירושין, ולא מספיקה הודאת בעלי הדין; ואין צורך בסברה מיוחדת לכך]. אכן, לפי הרשב"א (יבמות לא: ד"ה הא) דיני יציאה והויה שונים זה מזה, כפי שביאר בהדיא. [והרמב"ם סובר כרשב"א, כפי שנתבאר בעניין כתב ידו, שמהני בגירושין ולא מהני בקידושין – ולולא הסברה שכתב הרמב"ם היינו חושבים שאין צורך בעדים בגירושין, כפי שכתב ידו מהני בגירושין ללא עדים.]

ב. עדים על שליחות האיש והאשה לקידושין

עוד כתב שם הרמב"ם (אישות פרק ג הל' טו):

[כל העושה שליח לקבל הקידושין צריך לעשותו בפני שני עדים. אבל האיש שעשה שליח לקדש לו אשה אינו צריך לעשותו בעדים, שאין מקום לעדים בשליחות האיש אלא להודיע אמתת הדבר. לפיכך, אם הודו השליח והמשלח אינן צריכין עדים, כמו שליח הגט וכמו שליח שהרשהו להפריש לו תרומה וכיוצא בהן – בכל שלוחו של אדם כמותו ואינו צריך עדים.]

[כלומר], מינוי שליח לקידושין לא צריך עדים, שמספיק כשמודים שניהם, ואילו אשה שעושה שליח לקבלה צריך ב' עדים. והסמך על מה שמצינו בגט נמי כהאי גוונא.

ובראב"ד השיג:

¹ המאמר נערך על ידי הרב דניאל כ"ץ. הכותרות וכן כל הקטעים המוקפים בסוגריים מרובעות נוספו על ידי עורך המאמר.

² [הרב זצ"ל מסתמך על מחלוקת ראשונים שעסק בה בשיעור קודם. נביא את תמצית דבריהם.

לדעת הרשב"א (יבמות לא: ד"ה הא), למרות שמהתורה גט בכתב יד הבעל כשר, אין ללמוד ממנו לשטר קידושין – מפני שקידושין הם "חב לאחרני", ולא מועילה בהם הודאת בעל דין. ולכן שטר קידושין בכתב יד הבעל וללא עדים פסול מהתורה. הריטב"א (קידושין סה: ד"ה התם) חולק על הרשב"א, ומביא בשם הרא"ה שכיוון ששטר קידושין הוקש לגט בפסוק "ויצאה... והיתה", גם שטר קידושין בכתב יד הבעל וללא עדים כשר מהתורה.]

[אין הנדון דומה לראיה, דלענין שליח הגט גטו מוכיח עליו, ולענין תרומה אין צריך עדות כלל; אבל בקידושין, דאפילו שניהם מודים אינו כלום כי מודו השליח והשולח נמי לא כלום הוא] [כלומר], דהתם הגט שבידו מוכיח שהוא שליח. ולא כן בקידושין בכסף אין שום הוכחה.

וכן קשה [על הרמב"ם] מה הבדל בין שליח הבעל לשליח האשה. וכן קשה מצד עצמו, דכיוון דמתקדשת על-ידי השליח, ובקידושין יש צורך בעדים, אמאי סגי המנוי על זה [בלא עדים]?

ג. עדות על כתיבת הגט

בריש גיטין (ב.) מוכח דלענין לשמה בכתיבת הגט צריך ב' עדים, כמו דבר שבערווה. ונראה מזה דהכשרו של הגט, דין דבר שבערווה עליו. ואף-על-פי שאינו פועל עדיין גירושין, מכל מקום דיינין ליה בכתיבת הגט כאילו היא שעת הגירושין עצמם. ואמאי לא נימא דכמו דפסק הרמב"ם (סנהדרין פרק טז הל' ו):

[אינו צריך שני עדים למלקות אלא בשעת, מעשה אבל האיסור עצמו בעד אחד יוחזק. כיצד? אמר עד אחד חלב כליות הוא זה, כלאי הכרם הם פירות אלו, גרושה או זונה אשה זו, ואכל או בעל בעדים אחר שהתרה בו, הרי זה לוקה, אף על פי שעיקר האיסור בעד אחד.]

[כלומר], שעד אחד כשר להעיד על חתיכה שהיא חלב ומשהוחזק [האיסור] האוכל [ממנו] לוקה. דדיינין לקביעת עצם האיסור דסגי בעד אחד, אף-על-פי שמה [נובעות] תוצאות לדבר שצריך ב' עדים. [אם כך] למה נצריך [ב'] עדים לכשרות הגט?

וצריך לומר לכאורה שבכתיבת הגט, שבזה הגט נעשה כשר לתפקידו, הרי זה כמו בשעת הגירושין. כן כתב בספר "חזון יחזקאל" (ריש גיטין). ומזה הוקשה לו על מה שכתב "נתיבות המשפט" (סימן כח ס"ק ז) לתרץ דעת הרמב"ם שכל הכשר שטרות כשר רק מדרבנן, ואילו מהתורה פסול מדין מפיהם ולא מפי כתבם, דהקשו [על הרמב"ם]: הרי בגט וקידושין כשר בשטר, למרות שזה מפי כתבם והוא כשר מהתורה. ועל זה תירץ "נתיבות המשפט", שבזה בא רק להכשיר השטר, ולאפשר לגרש בו, אבל אין בו עוד כוח המתיר, על כן אין בזה פסול "מפי כתבם". ועל זה העיר ה"חזון יחזקאל", דהרי חזינן דמייחסים דין דבר שבערווה להכשרת השטר. ולפי דבריו מתחזקת הקושיה, דכמו כן מינוי שליח לקדש אין לו עניין רק לקידושין – אם כן נצריך ב' עדים.

ד. שני מרכיבים בעדות: בירור וקיום

והנראה בזה, דהנה כפי שכתב הרשב"א (קידושין סח: ד"ה אמר):

[דגבי ממון דאי לאו דכתב רחמנא "אשר יאמר כי הוא זה", דמיניה גמרינן הודאת בעל דין הוא אמינא דלעולם לא מייקיימא מלתא אלא בסהדי, משום דכתיב "על פי שנים עדים או שלשה עדים יקום דבר", וכדאיסתפקא מלתא למר זוטרא ורב אחא, דבסמוך אלא דאתא "כי הוא זה" וגלי לן ד"יקום דבר" במקום דאיכא חובה לאחרני כתיב. והלכך עריות דכתיב בהו "דבר" על כרחין לצד ממון שיש בו חובה הוקשו, ולא לצד ממון שאין בו חובה, ולומר דלא מקיימא להו מלתא אלא במקיימי דבר. ומשום דאית בהו כעין חוב לאחרני אקשינהו לצד ממון, דאית ביה חובה, ולא שתהא חובתו של זה כזה, דזה חב ממש וזה אינו חב ממש כדאמרן.]

[כלומר], הלימוד דבר דבר [ממון] לדבר שבערווה הוא מצד דההיקש הזה אזיל לגבי דבר שבערווה שיש בו דמיון לחב לאחרני [ולכן] צריך עדים לקיומו, ולא סגי כמו בממון דכל עיקר עדים הם רק ל"שיקרי". נמצא דמהאי טעמא גט שנראה (דעת הרשב"א) שאין בו חב לאחרני³, לכאורה למה בכלל הסתמך הרשב"א בעיקר על מה שנכתב בגט "וכתב", ותיפוק ליה שאין כאן חב לאחרני.

וצריך לומר דאילו לא זה היינו מקישים יציאה להויה, וכמו דבקידושין הוקש לעדי קיום הכי נמי בגירושין, אלא דאתי קרא "וכתב" לגילוי דבזה הרי זה דומה לדיני ממונות (לשונו של הרשב"א שם). והיינו שגם בזה יש היסוד של הודאת בעל דין, דכיוון כשיש בידה הגט מוכח שבא לידה מהבעל סגי דכתב בכתב ידו, שוב דנינן בזה דין העדים, כמו בדיני ממונות – מה התם לשיקרי מיהא צריכי עדים, וזהו "על פי שנים עדים יקום דבר", אם כי המושג לקיומי אין שם, ועצם הקניין אין צריך עדים, מכל מקום לגבי אימות הדבר (נגד הלשקרי) צריך ב' עדים בדווקא.

יוצא שישנן שתי הלכות בשני עדים:

³ שלא כמו שכתבו התוספות גיטין (ד. ד"ה דקיי"ל) דמצד דחב לכהן, שכבר הרבו להקשות בזה, והרשב"א לא הזכיר זאת כלל.

חמדת הארץ ד

- א. שהם מאמתים את הדבר בצורה המלאה ביותר. דמהאי טעמא נגד עדים לא מהני רוב או חזקה. וזה קיים גם בדיני ממונות – לאפוקי מדברי איסור דבעד אחד נמי נאמן.
- ב. דעדים יש בהם גם דין לקיומי, בגוונא (דאישות) כשזה חב לאחרני. אך באינו חב, אין צורך בשני עדים מבחינת הלקיומי גם בדבר שבערווה.

על כל פנים, הדין שכשחייבים בירורים לאפוקי מלשיקרא יש צורך בב' עדים דווקא, גם דין זה נלמד ממה שנאמר דבר – דבר. שכמו בממון בגוונא דלקיומי אין בו צורך, מכל מקום מדין בירור צריך ב' עדים בדווקא, כך גם בדבר שבערווה גם כשאין דין לקיומי, והיינו כשאין חב לאחרני. דין העדות כשלעצמו שמצריך ב' עדים – זה קיים גם בכהאי גוונא.

ה. העדות על כתיבת הגט היא לצורך הבירור

ומעתה אתי שפיר הא דריש גיטין (ב:), שהרי כבר כתבו התוספות (שם ד"ה הוי):

[האי דנקט דבר שבערווה, אומר ר"י: משום דבהאשה רבה (יבמות דף פח.) בשאר איסורי כגון טבל והקדש וקונמות מספקא לן אי מהימן אפילו איתחזק איסורא ולא בידו או לא.]

[כלומר, הא דמזכיר "הוא דבר שבערווה" [ביחס לנאמנות על "לשמה"] הוא משום דבמילתא דאיסורא, אף בגוונא דאיתחזק איסורא, אין הדבר מוכרע בוודאות שצריך ב' עדים בדווקא. לזאת אמרו בזה בגמרא – מצד דבר שבערווה.

כלומר דעל כל פנים זה דבר ברור, כשם שבדיני ממונות בעינן ב' עדים לעצם הבירור, כך גם לכתיבת הגט, שאמנם אין לראות דיני עדות לקיומו להצריך ב' עדים כמו בקידושין, על כל פנים כמו דלדין הלבירורי דבממון יש צורך דווקא בב' עדים כמו כן בכתיבת הגט, שאין בו גדר חב וגדר הצורך בעדי קיום, על כל פנים מדין בירור, כיון שיש בו תוצאות לגירושין. וזה כפי שכתב שם ב"חזון יחזקאל" בשוני מעדות עד אחד באיסורים.

ויש לומר באופן יותר חריף, לא רק מצד זה שהגט אין לו משמעות אחרת חוץ מאשר לגירושין, דיש לומר דלא מתחשבים עם זה כיוון דהשתא מיהא אינה מתקדשת או מתגרשת. רק משום שיש בגט כוח גירושין, אם הבעל אכן משתמש בו, עצם הכוח הזה שטמון בגט הוא בדומה לממונות מצד הדין דל"שיקרי", לזה צריך ב' עדים.

וזהו כוונת "נתיבות המשפט" – שאין כאן בגדר של לקיומי, כיוון שבגירושין המושג הזה אינו קיים לרשב"א, כיוון דלא הוי חב לאחרני. והיינו שאף לדעת התוספות, דגם בגירושין שייך חב לאחרני, מכל מקום הרי כשלעת עתה אין עוד החב בפועל סגי בב' עדים, אבל צריך מכל מקום שני עדים.

ו. הגדרת השליחות

והנה, בגמרא (קידושין מג.):

איתמר, רב אמר: שליח נעשה עד, דבי רבי שילא אמרי: אין שליח נעשה עד.

והוא ברמב"ם שם (אישות פרק ג הל' טז):

[השליח נעשה עד, לפיכך אם עשה שנים שלוחין לקדש לו אשה והלכו וקידשו אותה הן הן שלוחיו והן הן עידי הקידושין, ואינן צריכין לקדשה לו בפני שנים אחרים.]

[דהיינו] דשליחי קידושין נעשים עדים, וזה נקבע להלכה אחר שהובאה מחלוקת בזה.

ונראה דתוכן השאלה הוא מהו המעמד של שליח, האם במעשה השליחות הוא נעשה כאילו הוא בעל דבר – המשלח עצמו, שמכוח זה מה שעושה נחשב כמעשה הבעל דבר, או דנימא דרק לגבי המעשה ריבתה תורה שהפעולה נחשבת כאילו המשלח עשאה וכידא אריכתא דמי, אבל לא שהוא גופו לגבי דבר זה נראה כאילו הוא בעל הדבר. דאילו היינו רואים אותו כבעל דבר, כי אז לא היה יכול עם זה גם להיעשות עד. אלא שהוא שליח רק לגבי הפעולה, שזה כאילו המשלח הוא המפעיל אותו. ועל כן נעשה שליח.

שליחות האיש שונה מהותית משליחות האישה

והנה מה שמצינו שליח נעשה עד לא מצאנוהו רק בעדים מטעם הבעל לקדש, ולא מצאנו מה הדין בשליחי האשה לקבלה⁴. ויש לומר, דלגבי המקדש שנותן בידי השליח הממון או השטר, בזה תוכן השליחות הוא רק המעשה הטכני של המסירה, שזה נחשב כפעולת הבעל. בעוד ששליחי האשה, הרי אין בהם מעשה, כדי שיחולו הקידושין, צריך שתהיה ידם כיד האשה השולחת, שממילא כששמים לידם הרי זה כאילו שמו ליד האשה. על כורחך נחשבים השליחים כיד האשה ממש, על כן יש לומר באמת משום זה נקטו בגמרא שליח נעשה עד רק לפעולת הקידושין, אבל שליח האשה אינו נעשה עד כי קבלתו היא באותה שעה כאילו יד האשה, ומשום זה היא מתקדשת.

ז. החילוק בין מינוי שליח הבעל למינוי שליח האישה

על כורחך מזה יש תוצאות לגבי עצם המינוי. כי אשה הממנה שליח נותנת לו בזה תוקף שהיד שלו כאילו היא היד שלה, וכיוון שעל-ידי זה עצם מינויו הוא מגדר דבר שבערווה שצריך עדים, גם אם מצד החב לאחריני אין עוד ברגע זה שיצריך את הדין של עדות לקיומי – על כן פוסק בזה הרמב"ם שצריך עדים. בעוד שעד מטעם הבעל, שידו איננה נעשית כיד השולח – אין בעשייתו תוכן מה שהצריכה התורה ב' עדים, בדומה למה שמצינו בדיני ממונות, כי אין במינויו מה שיש במינוי האשה המתקדשת, ועל כן, ומכיוון שאין עוד חלות הקידושין עצמם על-ידי האפשרות הזאת [שנותן הבעל לשליח לקדש, ואם כך אי אפשר לומר] שיש במעשהו גדר של מעשה המקדש. על כן אין בו דין דבר שבערווה, רק מצד הדמיון לעדים בדיני ממונות, וסגי בהודאת השליח והמשלח.

הסבר ראיית הרמב"ם

ומה שמביא הרמב"ם אסמכתא משליח לגרש, דדחה הראב"ד משום דגטו מוכיח עליו, נראה כוונת הרמב"ם מגט שאין בו חתימת עדים, ומתגרשת על-ידי עדי מסירה כעיקר הדין, דבעוד שלגבי קבלתו מפורש במשנה שצריכה עדים לעשותם שליחים (סג). בעניין הבעל לא נזכר מזה מאומה, ואז כשאין חתימת יד עדים אין כאן משום הוכחה, ואף-על-פי-כן נראה שכשר. ומוכח מזה דיש שוני יסודי בין שליחות האיש לשליחות האשה.

⁴ ב"אבני מילואים" (סימן לה ס"ק ב) מביא מה"כלבו" ספק בדבר. ונראה תוכן ההבדל שהרי קיימים שני ריבויים על האיש ועל האשה (קידושין מא.), וזה מסביר אולי הא דצריך שני ריבויים – לאיש ולאשה, דהתם בהמשך אמרו דלא ילפינן מגט משום דהוא ענין של חול ולא ילפינן לתרומה, אבל מהאיש לאשה ולהיפך, שניהם עניין חול, הרי ניתן ללמוד. אכן להנ"ל אי אפשר [ללמוד מכיוון] ששליח האיש והאשה הם שונים במהותם.